

УДК: 821.161.2:82-1

ББК: 83.3(4Укр)

Ольга Деркачова

МАЗОХІЗМ ЯК СМИСЛОТВОРЧА ДОМІНАНТА ХУДОЖНЬОГО СВІТУ В ПОЕЗІЇ ОЛЕГА СОЛОВ'Я (На матеріалі збірки "Аль Катик")

У статті досліджується мазохізм як смислотворча домінанта у поезії Олега Солов'я. Визначаються особливості мазохізму в його текстах, а саме: мазохізм у стосунках, як риса існування світу, мазохізм ліричного героя.

Ключові слова: мазохізм, біль, страждання.

Мазохізм належить до сексуальних парафілій. Сутність його полягає в досягненні статевого задоволення засобами духовного або фізичного страждання, здійснюваного партнером або самим собою під час статевого акту. Термін "мазохізм" був введений у науку сексологом Ріхардом Крафтом-Ебінгом [див. 6] і позначав власне статеву девіацію, пізніше це поняття стало ширшим і тепер застосовується до певного типу особистості. І Ріхард Крафт-Ебінг, і Зигмунд Фрейд визначали мазохізм як не властивий первісно людській сексуальності, а витоки садизму вбачали в агресії як біологічному компоненті сексуального інстинкту, коли постає необхідність подолати спротив сексуального об'єкта [див. 13]. Зигмунд Фрейд мазохізм вважав похідним від садизму. Таку трансформацію він пояснював активізацією почуття провини, а також домінуванням пасивних потягів, які перетворюють активний садизм у пасивний мазохізм [10, 46]. Гавелок Елліс зазначає, що немає чіткої відмінності між садизмом і мазохізмом і що вони є взаємодоповнюючими емоційними станами. Він вказує на парадоксальність садомазохізму: не лише біль для задоволення, а й насильство як прояв любові [див. 12]. Вільгельм Райх девіантні форми поведінки відносить до вторинних потягів, стосовно яких, на його думку, при переході від авторитарного суспільства до вільного має застосовуватися принцип морального регулювання [8, 28]. Пізніше Андрій Курпатов наголосить, що вторинні потяги, до яких належить і мазохізм, виникають тоді, коли тривалий час відсутня можливість задоволення природних первісних потреб людини [див. 7]. Цей аспект відіграв значну роль для теорії сексуальної революції.

Еріх Фромм пов'яже мазохізм з почуттям самотності і відсутністю відчуття значущості, коли індивід шукає когось, щоб не бути самому, причому тоді він не спроможний виявити індивідуальне Я, пробує позбутися його і знову відчуття себе в безпеці, втративши своє Я. Мазохізм у таких випадках – один зі шляхів до реалізації цієї мети [11, 112]. Це мазохізм як форма пошуку контактів з людьми, прагнення сподобатися їм навіть ціною страждань. Таким людям властиве фаталістичне світовідчуття, занижена самооцінка, вони отримують насолоду від болю і невдач.

Мазохізм також можна розглядати як гіперрольову поведінку, що мотивується порушенням гендерного стереотипу [див. 1]. Трансформація її полягає у формуванні поведінки, властивій іншій статі в процесі

правильного статевого самоусвідомлення. Жіль Дельоз зазначав, що сутність мазохізму полягає в очікуванні задоволення, тобто біль пришиває те, на що чекають, чим у цьому випадку є задоволення. Сам біль є умовою, попередженням задоволення і підтверджує право на нього [див. 2]. Казимир Імелінський називає садизм і мазохізм девіаціями, які доповнюють одна одну, оскільки вони становлять вираження біполярності людини, можуть виявлятися в ній у залежності від віку і партнера, і припускає, що психічні страждання певною мірою сприяють підвищенню інтенсивності еротичних стосунків, пристрасті і насолоди [4, 85]. Ігор Кон вважав, що передумови садомазохізму виявляються у властивостях нормальної сексуальності, яка має в собі елементи агресії, символіку владарювання і підкорення тощо. Мазохізм і садизм, на його думку, не завжди утворюють єдиний синдром; і одне й інше може бути психотичним чи ігровим явищем [див. 5]. Мазохіст при цьому прагне відчувати біль, бути покараним і приниженим.

Відтак можемо говорити не лише про статевий мазохізм, а й про мазохізм моральний, тобто потяг людини до страждання і створення відповідних ситуацій, не пов'язаних із сексом. Водночас мазохізм як девіантний прояв слід сприймати умовно, адже незвичайність – поняття досить таки відносне, атипове – лише те, що рідко зустрічається, але не завдає шкоди суспільству та індивіду.

Визначаючи риси і специфіку поведінки ліричного героя поезії Олега Солов'я, маємо на увазі не певні статево-соціальні девіації як такі, а особливості його існування і сприйняття оточення. Отож риси мазохізму в поведінці ліричного героя розглядатимемо як його індивідуальні особливості, а не як певну парафілію.

Мазохізм є особливістю типу ліричного героя, який вважає біль, страждання однією з головних форм самоіснування. Біль передує радості, після нього настає щастя і полегкість. Тут маємо частково дельозівську формулу природи мазохізму, коли біль є умовою, за якої можливе задоволення. Тобто біль для людини є своєрідним сигналом про наставання цього задоволення:

є тільки біль – без патосу і пози,

коли в свічадо осені дивлюсь [9, 31];

тож біль і радість наче вперше... [9, 53];

...і мов приречений невтомний мазохіст

повернеся у біль – в обійми гострі навсікаї [9, 99];

Як видно з наведених прикладів, мазохізм у текстах Олега Солов'я виявляється в кількох варіантах: ставлення до жінки, себе самого і світу. Всі три різновиди стосунків об'єднує прагнення ліричним героєм болю і сприйняття його як належного, неодмінного онтологічного атрибуту. Біль є складовою частиною існування ліричного героя і своєрідним означником його світу, його жінки, самого себе.

Розглянемо спочатку стосунки ліричного героя з жінкою:

Підступно і каварняно сміялася Вона,

під регіт сталі, нервів і кісток, –

пантера чорна, хижа і м'яка... [9, 10];

Вона скаже, дерева не плачуть,

але що вона знає про плач... [9, 86];

ти мені лютню маленька

*а я тобі в лютому серце
диже і люте скажене серце
загублю на твоїх бульварах [9, 131];
ти мене убиваєш маленька
а за овидом – біль і сніг...
і загинути – значить тихенько
увійти у твої соняшний сміх... [9, 135].*

У більшості текстів вона виступає одночасно і дівчинкою, і фатальною жінкою. Вона нагадує Венеру в хутрі Леопольда фон Захера-Мазоха, але водночас герой романтизує її (“*моя люба маленька розбещена вер*”). Та навіть у текстах, де герой наділяє жінку епітетом “маленька”, присутні елементи жорстокості, а також мотив віддавання свого серця. Біль є неодмінною складовою цих стосунків, він уможливує їх існування загалом. І саме такі стосунки сприймаються як оптимальний варіант взаємовідносин чоловіка і жінки. Навіть смерть, заподіяна руками коханої, сприймається як благо і щастя (“*Ти питаєш, а я лягаю мертвим листям на твоїй поріг*”). Тому таким частим є мотив віддавання власного серця – обов’язково з болем і муками. На цьому тлі виділяється епізодична згадка героя про присутність коханої у серці:

*Вона замислена й чутлива,
а ще самотня, мов струна,
живе в мені, в куточку зліва,
де ринва б’ється гомінка... [9, 71]*

Це практично єдиний приклад такого типу. В інших випадках маємо “віддавання” серця коханий, що може означати прагнення героя звільнитися від неї. На перший погляд, віддавання серця можна і не трактувати як мазохізм, адже герой сам завдає собі болю. Але винуватиця – жінка, в яку він закоханий, і біль – завданий нею. Цей біль занадто довго тривав без наступної стадії насолоди. Тому герой свідомо зупиняє його, адже, за Дельозом, для мазохіста важливо не тільки відчувати біль, а й отримати після цього задоволення.

Прагнення ліричного героя узгодити романтизм і жіночий садизм (як відомо, мазохіст завжди шукає садиста як найприйнятнішого партнера) можна простежити на прикладі твору “кумедна маленька дівчинка”, у якому герой досліджує природу своїх особистих стосунків:

*кумедна маленька дівчинка
дивиться на мене так зимно
і з таким невимовним докором
що лишається тільки упасти
і цілувати її чобіток
ковтаючи соплі і гуталін
і зіцулившись мов від удару
забути своє ім’я
і повірити у її жорстокість
але не виходить [9, 36].*

Як бачимо, переважають такі означення жінки: кумедна маленька дівчинка, її прохолодність, жорстокість, засмученість. Романтизація й ідеалізація маленької дівчинки змінюється усвідомленням того, що хочеш бачити її жорстокою холодною жінкою і цілувати її чобіток, “ковтаючи соплі і гуталін”. Важливим є простежити ставлення жінки до цієї ситуації:

*тож повільно встаю з колін
і вперше помічаю в очах її смуток [9, 36].*

Жінку, навпаки, або не зовсім влаштовує відведена їй роль партнерки для мазохіста (“в очах її смуток”), або ж їй просто не потрібен мазохіст, який хоче власного приниження, уявляє її жорстокою і хоче привчити робити йому боляче, бо оте дівчаче в ній є переважаючим, чого не хоче бачити герой.

Таким чином, в уяві ліричного героя постає образ жінки, яка зовні нагадує маленьку дівчинку, а всередині – розбещену садистськими вправліннями, партнерку. Водночас варто наголосити, що автор не вдається до детального опису безпосередньо фізичних тортур. Для його героя важливий сам аспект болю, а не шляхи, якими він завдаватиметься. Спроба нормальних стосунків зазнає невдачі:

*і позіхнути солодко увечері – не та
авжеж – дурна – не знає й тисячі казок [9, 64];
Незвично так – в моїй руці
твоя рука – аж дивно [9, 70].*

Ліричного героя дивує просте тримання жінки за руку, а подитячому кинута образа “дурна” пояснюється тим, що вона виявилася не такою, якою хотів її бачити, бо вона не змушує страждати. Далі, в наступному тексті, знаходимо пояснення цьому:

*є у житті така невідворотність –
кохати найбрутальніших жінок [9, 65].*

Герой сам визнає, що найсприйнятливіший для нього варіант стосунків – кохати брутальну жінку, якій треба підкорятися, яка не розповідає казок і не тримає його за руку. Якщо жінка просить, а не наказує, то реальність їхніх стосунків неможлива:

*Із кола їх найкраща фам
сама просилась на мін’єт.
Ти дав їй гривню і пішов... [9, 73].*

Відмова ліричного героя пояснюється не лише тим, що це була повія, а й тим, що жінка сама проситься, а не наказує. На думку Казимира Імелінського, нормальне функціонування партнерства залежить саме від нахилів партнерів і ступеня їх вираження [4, 70], і тому мазохіст завжди шукає собі садиста, а коли партнерша не має таких нахилів, виникає дисгармонія і розлад у стосунках.

Ліричний герой очікує жорсткої ініціативи від жінки, коли ж цього нема, він не знає, як домогтися відповідної поведінки. Відомо, що мазохіст у таких випадках пробує провокувати свого партнера, викликати в нього агресію стосовно себе будь-яким чином. Можемо простежити це на прикладі напівжартівливого вірша “Ці сучасні українські поети”:

*замість того аби завалитися в ліжку
(у тебе лише дві години)
я говорю тобі про сучасних українських поетів
...замість того аби кохатися
я читаю тобі їх твори і пояснюю деякі речі... [9, 146]*

З одного боку, герой виказує нерішучість, не знаючи з чого розпочати, не має збуджуючого компоненту. А з іншого, звертанням уваги на читання книг й ігноруванням коханої, яка прийшла до нього на дві години, він намагається роздратувати її, розлютити, щоб вона виявила

активність і, можливо, подальшу ініціативу і жорстокість. Жінка ж, навпаки, починає більше цікавитися читаними текстами, аніж партнером. Непристосованість партнерів один до одного послаблює статеве збудження:

*тобі мабуть варто робити вже інші речі
почавши скажімо з міньєту... [9, 146]*

Конфлікт загострюється, адже реальне й очікуване в партнерів не збігається, що призводить до образ й унеможливорює секс загалом:

*ти мовчиш – ти ображена
у нас є широке ліжко – воно чекає
але ти після цього не хочеш
а я не можу [9, 146]*

У стосунках партнерів сексологи виділяються такі рівні мазохізму:
– підкорення іншій особі в поєднанні із самоприниженням, відчуттям власної маловартості, налаштованість на задоволення всіх потреб партнера і відмову від своїх потреб;

– обмеження мазохістичних потреб еротичними фантазіями;

– реалізація мазохістичних потреб поза шлюбом;

– підсвідоме провокування партнера до агресії і незадоволення;

– провокування партнера до садистських дій [див. 3].

У поезії Олега Солов'я так чи інакше натрапляємо практично на всі ці рівні.

Любов у ліричного героя завжди пов'язана з болем:

*ну а любов – а біль! – і поготів [9, 100]
нестерпно? Боляче? Направду знаменито –
враз опинитися між двох твоїх вогнів... [9, 101]
був тихий біль –
і профіль незабутньої тертруди... [9, 105]*

Гавелок Елліс зазначає, що задоволення може бути від самого болю; тоді він не є болем як таким, а насолодою, відповідно людина прагне його як насолоди, а не як сигналу до майбутнього задоволення [див. 12]. Щось аналогічне, зустрічаємо і в поезії Олега Солов'я.

Наступний варіант мазохізму – ставлення до себе, коли біль не пов'язаний із сексом, а власні внутрішні рефлексії і реакції спрямовані зовні, причому вони обов'язково ведуть до фізичних і душевних страждань:

*чужий на будь-якому святі
бо ти для них архаїка друкований петит
і звісно свій на кожній лютий страті
де цвях шукає шкіри теплий оксамит [9, 120];
як приречено й тихо минають дні
як затиснули серце камінні стуми
і як солодко й вогко на глибині
де медузи слизькі у затоплених трюмах [9, 123].*

Цитовані вище тексти засвідчують, що герой шукає болю в зовнішньому, тобто біль має йому бути заподіяний кимось (або чимось) іншим ззовні, а не самим собою.

Почасті ліричний герой називає себе хворим. Хвороба передбачає біль – і фізичний, і моральний:

затисну серце у лещата,

*бо я напrawdę захворів...
А медсестра готує голки,
а сенс який? Все 'дно – один... [9, 24]*

Однак – знову ж таки – хвороба начебто не залежить від волі пацієнта, вона – зовнішній фактор, але такий, що спричинює фізичний біль. Якщо в стосунках із жінкою ліричний герой мав провокувати її, щоб вона виявила відповідно до свого партнера-мазохіста садистичні нахили (інакше стосунки завершувалися крахом), то тут усе залежить від самого героя, який, однак, не прагне уникнути болю, бо це суперечитиме його натурі.

Із цими проявами мазохізму тісно пов'язаний мазохізм, що виникає внаслідок спілкування ліричного героя із навколишнім світом, навіть природою (“шрапнелить вітер у лице”). Власне, це і є першопричиною двох перших різновидів (стосунків із жінкою, й стосунків із самим собою), тому що в творах присутня тотальна незадоволеність світом, який не розуміє його і хоче виштовхнути із себе, що спільно із нахилом до мазохізму спричиняє відповідну поведінку і світосприйняття ліричного героя. Він відчуває себе самотнім (а це, за Фроммом, може також виявитися однією з причин мазохізму, хоча в конкретному випадку не внаслідок втрати “Я”, а його загострення), приреченим на це існування:

*Ну от і ти, ворожий світе,
мій лютий світе навпаки [9, 290];
бо так воно вже сталося що ми
в його хрести цвяхами кованими вбиті [9, 113]*

Водночас іноді звучить теза про необхідність життя, тобто суїцидальних нахилів внаслідок незадоволеністю життєвою ситуацією не виникає. Це пояснюється не сподіваннями ліричного героя у можливості змін на краще, а відсутністю вибору – жити чи не жити:

*і ранить ноги стогоном стерня
і грузнучи у землю вже по груди
нат'юся крові сонячного дня
бо жереб кинута і випали бермуди [9, 49]*

Така приреченість зумовлена невдоволеністю “миршавим світом”, який ніколи не зміниться. Усе ж, строго кажучи, герою не потрібний змінений світ, де не буде болю. Його влаштовує ця самотність і недосконалість світу, що вже само собою є причиною моральних страждань. Цим пояснюється і відсутність нахилу до суїциду. Адже для мазохіста світ таким і має бути: чужим, жорстоким, тобто таким, який завдає болю. Отже, у суїциді як такому немає потреби, оскільки біль складає основу життя ліричного героя, а суїцид позбавляє страждань.

Іноді герой намагається гратися з цим світом, сприймаючи його як вигадку:

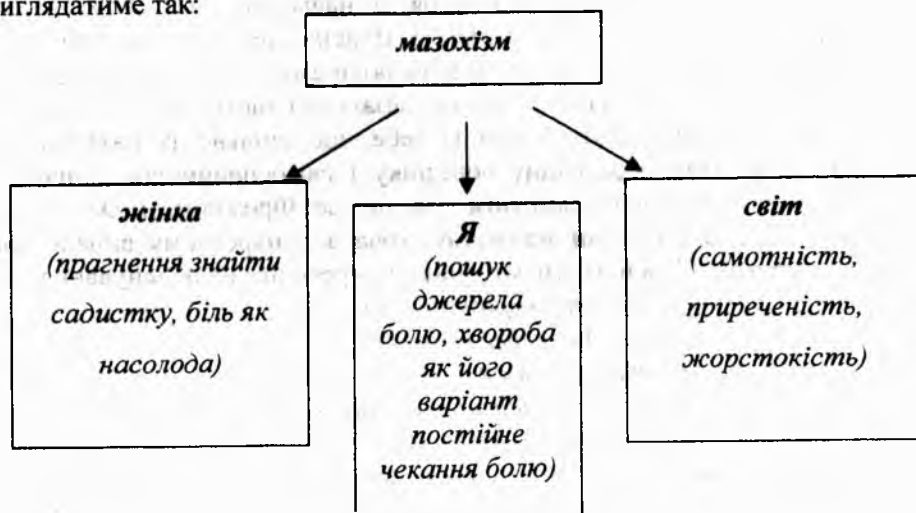
*я просто взяв і вигадав ці дні
де патос біль і неба пересит [9, 132]*

Як бачимо, у цьому світі теж повинен бути обов'язково присутній біль, як і в стосунках з коханою, що ще раз підтверджує означену нами вище тезу про біль як сенс і складову існування ліричного героя, а не лише задоволення.

Всі аспекти буття у своїй єдності сприймаються ліричним героєм як різні форми страждань і болю, заподіяного не ним самим собі, а

зовнішніми факторами – чи людьми, чи природою, чи світом як певною абстракцією болю. Усе, на думку ліричного героя, у цьому світі приречено на страждання. Йому вчуваються стогони вулиць, він бачить, як помирають трамваї. Тобто вся онтологічна концепція вкладається у садомазохістичну формулу – є той, хто завдає болю (як-от: вітер, град, місто, жінка), і той, хто очікує його і сприймає як належне (сам ліричний герой). Отже, світ для нього загалом – це те джерело, що несе біль, внаслідок якого очікується задоволення. Проте біль поступово трансформується в своєрідний принцип життя і стає почасти сам задоволенням.

Схематично домінування мазохізму в текстах Олега Солов'я виглядатиме так:

Біль у текстах Олега Солов'я є домінантним, він постійно супроводжує ліричного героя – чи то в стосунках із жінкою, чи то в стосунках зі світом. Для героя він є необхідною складовою його буття і буття без болю сприймається як порушення норми. Можна, звичайно, говорити про звикання до болю і його специфічну форму – біль як насолоду, внаслідок прагнення постійно співіснувати з цим болем і пов'язаних з ним найвагоміших моментів життя. Тоді він виступає завершенням того чи іншого явища. Але також можна трактувати біль і як сигнал до насолоди або чогось кращого. Тоді біль є певною стадією очікування. Відтак він має глибшу природу, ніж просто стосунки з жінкою, і пов'язаний з постійним відчуттям самотності і жорстокості навколишнього, та при цьому "Я" не нівелюється, а навпаки – внаслідок підкорення виокремлюється, адже герой любить себе у підкоренні світові, жінці, власним болісним реакціям на оточення.

Природа мазохізму полягає в певному світосприйнятті, коли біль є невід'ємним атрибутом існування суб'єкта, провокуючи його до відповідної мазохістичної поведінки, бо герой не лише звикає до болю, а й прагне знайти в ньому насолоду. Ламається стереотип мазохізму як нівелювання особистості, самозневаги, розчинення в іншій, сильнішій свідомості. Ліричний герой не вбачає в прагненні болю нічого принизливого. У нього приниження свідоме, тобто це відчуття виникає лише тоді, коли він хоче цього сам. Через мазохізм як поведінкову і

сприйняттеву домінанту ліричний герой прагне виокремити себе, підкреслити свою індивідуальність, стати апологетом болю, що є для нього не лише приниженням, а й задоволенням ціннісно-орієнтаційних потреб, способом життя.

Література

1. Васильченко Г.С. Нарушения психосексуального развития // <http://www.sexopedia.ru/>
2. Делез Ж. Представление Захер-Мазоха // Л.фон Захер-Мазох. Венера в мехах Ж.Делез Представление Захер-Мазоха. З.Фрейд Работы о мазохизме / Пер. с франц. – Москва: РИК: Культура, 1992. – С. 234-248.
3. Збигнев Лев-Старович. Нетипичный секс. – Москва: Советский спорт, 1995. – 368 с.
4. Имелинский К. Сексология и сексопатология. – Москва, 1986 – 420 с.
5. Кон И.С. Сексуальные девиации // Вкус запретного плода: Сексология для всех // <http://www.neuro.net.ru/sexology/>
6. Крафт-Эбинг Р. Половая психопатия. – Москва: Республика, 1996. – 591с.
7. Курпатов А.В. Теория сексуальной революции // <http://www.orgonomic.narod.ru/>
8. Райх В. Сексуальная революция. – СПб – М.: Универ. Книга. АСТ, 1997. – 352 с.
9. Соловей О. Аль Катик: Книга интимной лирики. – К.: Факт, 2004. – 168с.
10. Фрейд З. Три статьи по теории сексуальности// Фрейд З. Очерки по теории сексуальности / Пер. с нем. – Москва: ООО "Издательство АСТ", 2004. – С. 46.
11. Фромм Э. Человек для себя. – Минск: Коллегиум, 1992. – 253 с.
12. Ellis H. Love and Pain// Studies in the Psychology. – Vol.3. // <http://www.gutenberg.org/>
13. Sadism and masochism// <http://en.wikipedia.org/wiki/Sadism/>

The article deals with the masochism as a model of behavior in the Oleh Solovej's poetry. The particularities of masochism in the texts were determined. Such aspects as masochism in relationships, masochism in the world, the hero as a masochist and their level-realization in the poetry texts were examined.

Key words: masochism, pain, suffer.